

**КОДИФИКАЦИЯ НА НОРМАТА ЗА УПОТРЕБА НА ГЛАВНИ И МАЛКИ
БУКВИ ПРИ СЪСТАВНИТЕ СОБСТВЕНИ ИМЕНА В ПРАВОПИСНИТЕ
РЕЧНИЦИ ОТ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XX В. ДО ДНЕС**

МИЛЕН ТОМОВ

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. Л. АНДРЕЙЧИН“ ПРИ БАН
tomovm@ibl.bas.bg

**CODIFICATION OF THE NORM FOR THE USE OF CAPITAL AND LOWER CASE
LETTERS IN THE COMPOUND PROPER NAMES IN THE SPELLING
DICTIONARIES FROM THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY
TO THE PRESENT DAY**

MILEN TOMOV

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE „PROF. L. ANDEYCHIN“ AT BAS
tomovm@ibl.bas.bg

The article reviews the process of codification of the norm for the use of capital and lower case letters in the compound proper names in the dictionaries that came out after the Bulgarian Orthographic Reform of 1945. This norm is a permanent object of codification in all spelling dictionaries and reference books, including the *Academic Grammar of the Modern Standard Bulgarian* (1982–1983). As a result, the study concluded that the effect of the rule stays unchanged since the Orthographic Reform of 1945: the basic principles of morphological use of capital letters are maintained through the division *proper nouns/common nouns* within the compound proper name and for the words as its first or second and subsequent components. On the other hand, the codification of this norm undergoes quite frequent changes in meta-language of the spelling dictionaries. Finally, the article reveals the possible reasons for the deviations from this norm.

Keywords: capital and lower case letters, compound proper names, orthography, codification

Стабилността на дадена норма в езиковата практика зависи от множество фактори, един от които е нейната кодификация. Поради това настоящото изследване е посветено именно на процесите на кодификация на употребата на главните букви при съставните собствени имена (по-нататък ССИ). Това е една от нормите, определена като обект на проучване в рамките на проекта *Изследване на обществените нагласи*

и ценностните ориентации към съвременния българския книжовен език като фактор при кодификацията на нормите му. Цел на настоящата работа е да установи равнищата на кодификация при разглеждания случай – чрез правила или чрез текст, да се разгледа преди всичко метаезикът на правилата, както и доколко е използвана дублетността като кодификаторски инструмент. От тази гледна точка ще бъде коментирани всеки един от правописните речници, които излизат от четирийсетте години на XX в. до днес. Вниманието ни ще бъде съсредоточено върху основните правила, без да се разглеждат случаите с главна и малка буква при замяна на ССИ с негова част или при парафраза на ССИ.

Употребата на главни букви се схваща по традиция като една от най-проблемните правописни области в българския език. За това свидетелства и големият брой въпроси, отправяни към Службата за езикови съвети към Института за български език при БАН.

Нормата за употребата на главни букви при ССИ е постоянен обект на кодификация във всички правописни речници и справочници, включително и в академичната *Граматика на съвременния български книжовен език* (1982–1983), което говори за непрекъснатата актуалност на този правописен проблем на фона на разколебаната писмена практика особено в по-ново време (по въпроса вж. също Димитрова/Dimitrova 2015; Фетваджиева, Алексова/Fetvadžhieva, Aleksova 2010). Може да се каже, че правила за употреба на главни букви присъстват в правописните речници изобщо и по традиция. За кодификация на писането на главни и малки букви при ССИ може да се говори във връзка с различните правописни справочници, появили се в началото на XX в., които третират и тази правописна област (по-подробно вж. Чаралозова/Charalozova 2011). Правилата също така са обект и на езикови бележки, а неспазването им често се превръща в повод за езикова критика (Мурдаров/Murdarov 2001; Мурдаров/Murdarov 2003 и др.).

Описание на кодификацията в отделните правописни речници

Правописен и правоговорен наръчник. София, Бълг. книга, 1945. 400 с. (Състав.: И. Хаджов, Ц. Минков, Д. Осинин, С. Стойков, Н. Костов, Л. Андрейчин, С. Илчев, Д. Маджаров, К. Генев) (**Наръчник 1945**)

Употреба на главни букви

[...]

Гл. буква се пише в следните случаи [...]:

II. В собствени имена

5. В имена на учреждения, улици, дружества, книги, фирми и др. под.
дирекция Храноизнос, ул. Добър юнак, дружество „Орел“, книжарница „Наука“, роман „Под игото“, Фабрика „Щастие“ и др.

Забележка. Във всички изброени случаи, когато наименованието е сложно, с главна буква се пише само първата дума; останалите думи се пишат с главна буква, ако сами са собствени имена, напр.:

Стара планина, Министерство на народната просвета, Ново село, Черни връх и пр., но: Стара Загора, Старо Ново село, Луда Камчия, Южна България, Долни Лом, Кооперативна банка „Веслец“ и др.

Когато обаче такива наименования се пишат само с началните си букви, те трябва да бъдат всичките главни:

М. Н. П., БДЖ и пр. (с. 22).

Коментар:

Този правописен справочник е първият от поредицата речници, излезли след правописната реформа от 1945 г. В него кодификацията на главната буква при ССИ се осъществява в забележка към правилото за употреба на главна буква при имена на учреждения, улици, дружества, книги, фирми „и др. под.“. Това означава, че посоката на кодификацията е от имена по *типове обекти* към кодификация по тип собствено име *в зависимост от състава му*. В справочника се използва терминът *сложно наименование*. Прокарана е опозиция между дума собствено име и дума несобствено име. На равнището на цялото *сложно наименование* тази опозиция се прилага към първата дума (в първата част от правилото), а на равнището на отделните части на *сложното наименование* опозицията се прилага за всички останали думи (втората част на правилото). По този начин се спазва принципът за морфологична употреба на главна буква.

Двата отделни случая (с друго и без друго собствено име в състава) са описани в един текст (общ абзац), отделени с двоеточие, като примерите за всеки отделен случай са в един абзац, разграничени с *но*.

Примерите обхващат само три от възможните структурни типове ССИ: с предпоставено съгласувано определение – *Стара планина*; със задпоставено несъгласувано определение – *Министерство на народната просвета*, и ССИ, съдържащо приложение *Кооперативна банка „Веслец“* (интересното е, че този тип ССИ липсва в следващите речници и се появява чак в ПРСБКЕ 1983/1995). Липсва смесен тип ССИ (напр. от типа *Национална агенция за българите в чужбина*).

В рамките на самата забележка е направена уместна връзка с употребата на главни букви при съкращаване на съставните собствени имена – съкращенията им се пишат само с главни букви: *М. Н. П., БДЖ*.

Правописен речник Хемус на българския книжовен език. Съставил по официалния правопис от 1945 год. д-р Л. Андрейчин. Разрешен от Министерството на пропагандата с № III – 2838 от 24.II.1945 г. Хемус А.Д. за книгопечатане и издателство, София. (ПР Хемус 1945)

Употреба на главни букви

[...]

9. В названия на учреждения, институти, организации, фирми, книжовни и художествени произведения, празници и пр., напр.: *Министерство на народната просвета, Археологически институт, ... Нова година, Ивановден*.

11. При сложни собствени имена и названия се пише с главна буква само първата съставна част, напр.: *Българска народна банка, Министерство на финансите, Стара планина, Черни връх, Ново село, Софийска област, Карловска околия*.

Ако втората съставка има характер на собствено име, пишат се и двете части с главна буква: *Горна Оряховица, Нова Загора, Долни Дъбник, Ричард Лъвското сърце, Софийска област, 35. пех. Врачански полк*.

Ако дадено съчетание от прилагателно име и географско название няма характер на географски термин, пише се с главна буква само втората част, срв. напр. *южна Европа* и *Южна Америка*“ (с. 13).

Коментар:

Речникът предлага различна формулировка на правилото, но без промяна на действието му. Правилото е изведено в отделна точка за

разлика от Наръчник 1945, където то е поместено в забележка към друго правило (към правилото за употреба на главна буква при имена на учреждения, улици, дружества, книги, фирми „и др. под.“; вж. по-горе).

Предходното самостоятелно правило (т. 9.), от което е отделен интересуващият ни случай, кодифицира съставни и несъставни названия отново по тип обект: учреждения, институти, организации, фирми, книжовни и художествени произведения, празници и пр., където чрез примерите също се кодифицира употребата на главна буква при ССИ. Следователно кодификацията продължава да се движи в посока от имена *по типове обекти* към кодификация по тип собствено име *по състав*. Използват се обаче различни термини – *сложно собствено име и название*.

Речникът запазва опозицията *собствено/несобствено име* на равнището на цялото название (само първата дума при съставното) и на неговите части (всяка останала дума без първата), като по този начин се запазва принципът за морфологична употреба на главните букви. Вместо *дума*, както е в Наръчник 1945, се използват термините *съставна част* и *съставка* на ССИ, а вместо *останали съставки* (както е при Наръчник 1945), се говори само за *втора съставка*, което ограничава възможните случаи.

Двата основни случая (със следващо и без следващо собствено име в състава на ССИ) са разпределени в три абзаца за разлика от Наръчник 1945, където са в един абзац, отделени с двоеточие. Третият абзац конкретизира случая на съчетание от прилагателно име и географско название, където се въвежда разграничително понятие *географски термин*: *Южна Америка* (географски термин) vs. *южна Европа* (не е географски термин).

Примерите тук, за разлика от Наръчник 1945, са разположени след всеки отделен случай. Наблюдава се различен състав на примерите: с предпоставено съгласувано определение – *Стара планина*; със задпоставено несъгласувано определение – *Министерство на финансите*; липсва ССИ, съдържащо приложение (срв. в Наръчник 1945: *Кооперативна банка „Веслец“*). Липсва смесен тип ССИ, както и в Наръчника (напр. тип *Национална агенция за българите в чужбина*). При втора

съставка с главна буква е въведен пример със ССИ в състава на собственото име: *Ричард Лъвското сърце*.

В речника отсъства забележката, включена в Наръчник 1945, която уговаря съкратеното изписване на ССИ с главна буква при всяка съкратена съставка.

***Правописен речник на българския книжовен език*, 1945. (Състав.: Андрейчин, Леков, Георгиев) (ПР 1945)**

Пар. IV

Заб. Когато наименованието е сложно, с главна буква в горните случаи [т. 2 – имена на географски обекти и т. 5 – названия на учреждения, дружества, институти, книги, фирми] се пише само първата дума: *Стара планина, Министерство на народната просвета, Народен театър*.

Ако втората част е собствено име, и двете думи се пишат с главна буква: *Стара Загора, Горна Оряховица, Луда Яна*. Ако съставното име не означава нещо цяло, а само част, прилагателното се пише с малка буква: *В северна Европа не виреят растения; но Южна България* (в смисъл Тракия) (с. 14).

Коментар:

Редакцията в този речник е в посока назад към формулировката в Наръчник 1945: правилото е изведено в забележка. Кодификацията продължава да върви към тип собствено име *по състав*. Използва се терминът *сложно наименование*, какъвто е терминът в Наръчник 1945 (в ПР Хемус 1945 терминът е *сложно собствено име и название*).

Запазва се опозицията *собствено/несобствено име* на равнището на цялото (само първата дума при съставното) и на неговите части (всяка останала без първата), като по този начин продължава да се спазва принципът за морфологична употреба на главна буква. Вместо термините *съставна част* и *съставка* на ССИ от ПР Хемус 1945 е използван терминът *дума*, както е в Наръчник 1945.

Двата основни случая – с второ и без второ собствено име в състава на ССИ – са отделени в три абзаца, каквато е практиката в ПР Хемус 1945, за разлика от Наръчника – в един абзац и отделени с двоеточие.

Вторият абзац запазва формулировката от ПР Хемус 1945 с промяна само в словореда, която гласи: „Ако втората съставка има характер

на собствено име, пишат се и двете части с главна буква“ vs. ПР 1945: „Ако втората част е собствено име, и двете думи се пишат с главни букви“.

Тук се наблюдава и разлика в терминологията: при ПР Хемус 1945 *втора съставка – двете части* vs. ПР 1945: *втора част – двете думи*. Вместо за *останали съставки*, както е при Наръчник 1945, тук, както и в ПР Хемус 1945 се говори само за *втора част*, което отново ограничава представянето на възможните случаи на ССИ.

Третият абзац запазва нормата, но е с променена формулировка в сравнение с ПР Хемус 1945: там се говори за *съчетание от прилагателно име и географско название*, където се въвежда разграничителното понятие *географски термин: Южна Америка* (географски термин) vs. *южна Европа* (не е географски термин). В ПР 1945 става въпрос за *съставно име, което означава/не означава част от цяло – В северна Европа* [не е част от цяло] *не виреят растения; но Южна България* (в смисъл Тракия) [част от цяло]... Тук е запазен терминът *втора част* от ПР Хемус 1945, но са променени примерите: *северна Европа, Южна България* (срв. ПР Хемус 1945: *Южна Америка* vs. *южна Европа*).

Съставът на примерите е следният: с предпоставено съгласувано определение – *Стара планина*; със задпоставено несъгласувано определение – *Министерство на народната просвета* (заимстван от Наръчник 1945, в ПР Хемус 1945 – *Министерство на финансите*); продължава да липсва ССИ, съдържащо приложение, както и в ПР Хемус 1945 (срв. в Наръчник 1945: *Кооперативна банка „Веслец“*). Намален е броят на примерите в сравнение с ПР Хемус; от текста, засягащ втора съставка с главна буква, е отстранен примерът със ССИ в състава на собствено име – *Ричард Лъвското сърце*, който присъства в ПР Хемус 1945.

В заключение може да се каже, че в този речник е налице смесване на редакции от Наръчник 1945 и ПР Хемус 1945.

Правописен речник на българския книжовен език. 3. прераб. официално изд. София, 1954 (Състав.: Л. Андрейчин, В. Георгиев, И. Леков, Ст. Стойков) (ПР 1954)

Главна буква се пише в следните случаи:

[...]

5. В названия на дружества, институти, книги, фирми и под. [...]. Заб. Когато наименованието е сложно, с главна буква в горните случаи (т. 2 – [имена на географски обекти] и т. 5 – [названия на учреждения, дружества, институти, книги, фирми]) се пише само първата дума: *Стара планина, Черно море, Министерство на народната просвета, Българска академия на науките, Велико народно събрание, Съветски съюз, Народен театър, Ново село*. Ако втората част е собствено име, и двете думи се пишат с главни букви: *Стара Загора, Горна Оряховица, Луда Яна, Долни Дъбник*. Ако съставното име съдържа прилагателно *северен, източен* и пр., пишат се и двете части с главна буква: *Северна Европа, Южна България* (с. 12).

Коментар:

За този речник е важно да се отбележи, че това е първият нормативен справочник, съставен и издаден след упълномощаването на Института за български език да внася единство в правописа, като издава официален правописен речник (1950 г.), и след проведената по това време Национална правописна конференция (1951 г.).

Промяната в речника отново е в посока назад към формулировката в Наръчник 1945: правилото е в забележка към правилото за употреба на главна буква при названия на дружества, институти, книги, фирми и под., с промяна в състава на типовете обекти, изброени в Наръчника, срв. там: *учреждения, улици, дружества, книги, фирми* „и др. под.“, в ПР Хемус 1945: *учреждения, институти, организации, фирми, книжовни и художествени произведения, празници и пр.* Както се вижда, кодификацията продължава да се движи в посока от кодификация на имена *по типове обекти* към кодификация по тип собствено име *по състав*.

В речника се използва терминът *сложно наименование* (какъвто е терминът в Наръчник 1945 и в ПР 1945; в ПР Хемус 1945 терминът е *сложно собствено име и название*).

Запазва се принципът за опозицията *собствено/несобствено име* на равнището на цялото название (само първата дума при съставното) и на неговите части (всяка останала без първата), като по този начин продължава да се утвърждава принципът за морфологична употреба на главна буква. Вместо термините *съставна част* и *съставка* на ССИ от

ПР Хемус 1945, тук е използван терминът *дума*, както е при Наръчник 1945 и ПР 1945.

Двата основни случая (с второ и без второ собствено име в състава на ССИ) отново са отделени в три абзаца, каквато е практиката в ПР Хемус 1945 и ПР 1945 и за разлика от Наръчник 1945 – в един абзац, отделени с двоеточие.

Вторият абзац запазва формулировката от ПР 1945 (там тя е променена словоредно от формулировката в ПР Хемус 1945: *Ако втората съставка има характер на собствено име, пишат се и двете части с главна буква* vs. ПР 1945 и ПР 1954: *Ако втората част е собствено име, и двете думи се пишат с главни букви*). Запазена е терминологията на ПР 1945 *втора част и двете думи* vs. *втора съставка – двете части* в ПР Хемус 1945.

Вместо за *останали съставки*, както е в Наръчник 1945, тук, както и в ПР Хемус 1945 и ПР 1945 продължава да се говори само за *втора част*, което продължава да ограничава представянето на възможните типове ССИ.

Третият абзац продължава да запазва действащата норма, но с различна формулировка в сравнение с ПР Хемус 1945 и ПР 1945 (срв. по-горе). Тук се говори за *съставното име, което съдържа прилагателно северен, източен и пр.*, с което се въвежда полексемна кодификация. Именно в този пункт е налице динамика в кодификацията. Запазва се терминът *втора част*, използван от ПР Хемус 1945 и ПР 1945. Различен е обаче форматът на примерите. В ПР 1945: *В северна Европа не виреят растения; но Южна България* vs. ПР 1954 – *Северна Европа, Южна България*.

По отношение на състава на примерите ще отбележим, че той е подобен на примерите от ПР 1954, но е разширен: присъстват примери за ССИ с предпоставено съгласувано определение – *Стара планина*; със задпоставено несъгласувано определение – *Министерство на народната просвета* (възстановен от Наръчник 1945 в предния ПР 1945; в ПР Хемус 1945 примерът е *М-во на финансите*); продължава да отсъства ССИ, съдържащо приложение, така както и в ПР Хемус 1945 и ПР 1945 (срв. в Наръчника: *Кооперативна банка „Веслец“*). За първи път в този речник е въведен смесен тип ССИ (предпоставено съгласувано опре-

деление + опорно собствено име + задпоставено несъгласувано определение: *Българска академия на науките*). Въведени са нови примери (*Велико народно събрание, Съветски съюз, Народен театър* и др. Както в ПР 1945, при втора съставка с главна буква отново отсъства примерът със ССИ в състава на собствено име – *Ричард Львското сърце* от ПР 1945. Липсва и забележката за съкратено изписване на ССИ с главна буква при всяка съкратена съставка. (такава забележка присъства в Наръчника и отсъства в ПР Хемус 1945 и ПР 1945).

В заключение във връзка с този речник може да се обобщи, че общо взето е запазено правилото с формулировката му от ПР 1945.

Правописен речник на българския книжовен език. 4. поправ. изд. София, 1958. (Състав.: Л. Андрейчин, В. Георгиев, И. Леков, Ст. Стойков) (ПР 1958)

Коментар:

Няма разлики в сравнение с предното издание от 1954 г.

Правописен речник на българския книжовен език. София, 1965. (Андрейчин, Леков, Георгиев, Стойков) (ПР 1965)

Коментар:

Няма разлика в сравнение с предното издание от 1958 г.

Правописен речник на съвременния български книжовен език, София, БАН, 1983; 2. изд. 1995¹. (ПРСБКЕ 1983/1995)

Пар. 31.

Т. 2. Собствени имена, включени в съставни географски названия, се пишат с главна буква: *Велико Търново, Горна Оряховица...*

Т. 3. Наричателни имена, включени в съставни географски названия, се пишат с малка буква: *Атлантически океан, Африкански континент...*

Т. 4. Собствените имена в съставните географски названия се пишат с главна буква: *Република България, Северен Рило-Родиопски масив.*

С. 33–34. Пар. 32. Т. 2. В съставни наименования от посочения тип, образува-

ни от нарицателни съставки, с главна буква се пише само първата дума: *Българска академия на науките, Българска народна банка.*

Заб. 3. Съставните названия със съставка *дом, клуб, дворец, ден* за обозначаване на индивидуален обект или понятие се пишат с начална главна буква: *Дом на музиката, Ден на детето, Ден на жената.*

Т. 3. Когато в подобни съставни названия има собствени имена, те запазват главната си буква: *Посолство на Република България.*

Т. 4. В съставни названия, съчетани от собствено съществително като приложение и нарицателно име, възприемащо се като собствено, понеже има индивидуализиращо значение, с главна буква се пишат и двете части: *Висше военно училище „Васил Левски“* (с. 31).

Пар. 34.

Главна буква се пише също:

Т. 2. В съставни названия на исторически събития (...), като с главна буква се пише първата дума и всички следващи, които са собствени имена: *Априлско въстание, Велика френска революция.*

Заб. 3. Когато в началото на названието стои редно числително, изразено с цифра, следващата дума се пише с малка буква: *21 обикновено народно събрание.* Когато е предадено с думи, пише се главна буква: *Първи интернационал.*

Пар. 35. Имената на празници се пишат с главна буква.

Т. 2. Съставни названия. С главна буква се пише първата дума от съчетанието или първата дума и всички след нея, които са собствени имена: *Ден на овчаря и пастира Трифон Зарезан* (с. 35–36).

Пар. 38. Прилагателните източен, западен, северен, южен, когато влизат в състава на определено географско название, се пишат с главна буква: *Северен Урал, Северна България.* С главна буква се пишат и когато влизат в състава на названия на определени области, известни в миналото или сега от гледище на културата и историята: *Източна Европа, Западна Европа.*

Пар. 39. При съставни имена (*на небесни тела и косм. обекти*) с главна буква се пише първата дума от съчетанието: *Млечен път, Слънчева система* (с. 37).

Пар. 43. При прилагателни, получени от собствени имена (лични и фамилни), главна буква се пише в следните случаи:

Т.2. При прилагателни (качествени или относителни на *-ски*), когато се използват като собствени имена или влизат като първа част на съставни названия

със значение на собствени имена: *Балтийски флот, Охридско езеро, Тракийска низина* (с. 38–39).

Пар. 44.

Т. 3. Съставки (нар. имена) на съставни чужди названия на вестници, списания, фирми или компании се пишат с малка буква (когато не са в началото на названието): *Арбайтер цайтунг, Юманите димани* (с. 39–40).

Т. 14. Отделните думи на сложните съставни чужди собствени лични и географски имена се пишат на български с главна буква, независимо от значението им в чуждия език: *Солт Лейк Сити, Санто Доминго, Красная Пресня* (с. 96).

Коментар:

Това е първият официален речник, издаден с името на Института за български език. Речникът представя нов авторски колектив и нова концепция за кодификацията на нормите за писане на главни букви. Интересуващите ни тук правила се разпределят в повече раздели: *Транскрипция, Съкращения*. Особено впечатление прави значителното нарастване на обхвата на действието на правилото за писане на главна буква при ССИ.

Кодификацията в речника се осъществява в рамките на отделни точки по типове обекти – названия на лица, географски названия; политически единици и административни институции, организации; названия на вестници, списания, заглавия на книги и др. под.; названия на ордени, медали; названия на исторически събития; имена на празници; имена на небесни тела и др. космически обекти. Вътре в рамките на тази подялба по обекти се провежда подялбата на собствените имена на несъставни и съставни.

В този речник се използват термините *собствено име, включено в състава на сложно название; нарицателно име, включено в състава на сложно название; сложно наименование (име), (втора) съставка; втора дума*. В изданието от 1995 г. се наблюдава промяна при следните термини: *собствени имена, включени в съставни географски названия; нарицателни имена, включени в съставни географски названия; съставни наименования (имена)*.

Като принципи на кодификация тук е прокарана опозицията *съставно/несъставно собствено име*, след това опозициите *собствено/ несобствено име*; *първа/непърва съставка (дума)*; *част/не-част от сложното название (река Волга)*. Прилагани са и критериите *влиза/не влиза в състава на определено название*; *употреба/неупотреба като собствено име в сложното название (Горна баня, въпреки с. Баня)*; *позиция на нарицателното име или думата след цифра (6 септември)*; *редно числително след собствено (Борис Първи)*. При чуждите собствени имена важат критериите за наличието и характера на служебни думи (предлози, членни форми) пред името (*Фон, Ван, Ла*), както и за наличие на съставки (нарицателни имена) в съставни чужди названия на вестници, списания, фирми или компании (*цайтунг, прес, кампъни*).

При имена на литературни герои, съставени от две или повече думи, се провежда разграничителен принцип за отделяне на *цялостни съчетания* (от собствено и нарицателно съществително име в различна последователност) с две главни букви (*Баба Марта* и под.) и *нормални синтактични съчетания*, които „не се схващат като цялостни съчетания“ – с една главна буква (*хитрата Лисана, катеричката Рунтавелка*) (с. 30, т. 3.; заб.).

При названия и псевдоними словосъчетания принципът за главна буква при втората съставка е в опозицията *собствено* (установило се и като презиме) vs. *несобствено име*: *Зоркото око, Самотен листец* vs. *Елин Пелин, Чичо Стоян*.

В изданието от 1995 г. се забелязва промяна във формулировка на пар. 31, т. 4.:

Т. 4. Собствените имена в съставните географски названия се пишат с главна буква: *Република България, Северен Рило-Родиопски масив*.

Срв. изданието от 1983 г.:

Когато сложните собствени имена съдържат и собствени, и нарицателни имена, с главна буква се пишат само собствените имена: *Република България, Северен Рило-Родопски масив*.

Необходимо е да се отбележи, че в изданието от 1995 са отстранени примери, свързани с организациите и структурите на БКП (напр. *Окръжен комитет на партията* и под.).

Речникът въвежда пример със ССИ, съдържащо приложение, присъствал в Наръчник 1945 и изоставен от изданията до тук.: *Висше военно училище „Васил Левски“* (пар. 32, т.4).

Запазена е нормата, но е променена формулировката при случаите от типа *Източна Европа*. В ПР 1954 формулировката гласи: „Ако съставното име съдържа прилагателно *северен, източен* и пр., пишат се и двете части с главна буква: *Северна Европа, Южна България*. (с. 12). ПРСБКЕ 1983/1995 предлага следния текст: „Прилагателните *източен, западен, северен, южен*, когато влизат в състава на определено географско название, се пишат с главна буква: *Северен Урал, Северна България*. С главна буква се пишат и когато влизат в състава на названия на определени области, известни в миналото или сега от гледище на културата и историята: *Източна Европа, Западна Европа*“. В този случай, както се вижда, се прилага допълнителен критерий – историческа или културна известност на обектите, назовани със собствено име.

ПРСБКЕ 1983/1995 въвежда и правило за изписване на съкращенията на съставни собствени имена (пар. 45). До този период правилото съществува само в Наръчник 1945. Такова правило се включва и в новия раздел *Правопис на лексикалните съкращения* (с. 91, пар. 112).

По отношение на примерите трябва да се посочи, че е обхванат голям брой случаи на ССИ, като са представени всички структурни типове: с предпоставено съгласувано определение, със задпоставено несъгласувано определение, смесен тип (*Българска академия на науките*), ССИ, съдържащо приложение, както и ССИ в състава на собствено име (*Ричард Лъвското сърце*).

Грамматика на съвременния български книжовен език. София, БАН, т. 1–3, 1982–1983. (ГСБКЕ)

Т.2. Морфология

Пар. 45 [...] Съставните наименования на селища, планини, реки, върхове, институти, организации, министерства, учреждения и др. под. като съществителните собствени имена са индивидуални названия, затова също се пишат с начална главна буква на първата дума в наименованието, напр.: *Стара планина, Средна гора, Ново село, Черни връх, Министерство на*

народната просвета, Българска комунистическа партия, Български земеделски народен съюз, Българска народна банка, Институт за български език и пр.

Когато в съставното наименование влизат съществителни собствени имена или други съставни наименования с индивидуално значение, те на общо основание се пишат с начална главна буква, напр.: *Стара Загора, Долни Дъбник, Горни Лозен, Голямо Белово; Президиум на Народното събрание, Централен комитет на Българската комунистическа партия* и др. (с. 44–45).

Коментар:

Кодификацията в Академичната граматика следва зададената от разгледаните дотук речници посока на кодификация от названия по типове обекти към тип собствено име по състав. Съдържанието на текста е доста по-обобщено, като се има предвид и различният езиковедски жанр – граматика, за разлика от правописен справочник.

Запазени са принципните разграничения първа/не-първа дума в наименованието и съществителни собствени/несобствени имена в състава на ССИ. Добавя се пояснението, че собствените имена имат „индивидуално значение“. Използваният тук термин е *съставни наименования*.

***Нов правописен речник на българския език.* София, Хейзъл, 2002. (НПР 2002)**

25.2. С главна буква се пишат всички собствени имена, които се състоят от две или повече части и не съдържат други собствени имена:

Адмиралтейска арка, Александрийска библиотека, Айфелова кула, Англо-руско съглашение, Балкански полуостров, Берингов проток, Берлински симфоничен оркестър, Борисова градина, Бурска война, Бяло море, Бяла река, Българска академия на науките, Бургас-град, Варна-север, Вартоломеева нощ, Виенска конвенция, Вишеградска четворка, Големият каньон, Голямата мечка, Гринуички меридиан, Две могили, Дворецът на дожите, Дебърска художествена школа, Ден на благодарността, Долината на царете, Европейска общност, Европейска харта за правата на човека, „Една българка“, Женевското езеро, Забраненият град, (програма) „Здраве за децата“, Зоологическа градина, Институт за български език, Изгубеният град (Мачу Пикчу), Лъвов мост, Международен ден на детето, Мехмедови ливади, Министерство на външните работи, Младежки театър, Млечен път, Модерната епоха, Мон-

реалски протокол за веществата, които нарушават озоновия слой, Нобелова награда за литература, Новият свят, Общ пазар, Олимпийски игри, „Осем и половина“, Островът на смъртта, Панамски канал, Планинска спасителна служба, Римска империя, Руско-турска война, Санстефански мирен договор, Северен полюс, Старият континент, Слънчева система, София-център, Старият завет, Столична община, Суецка криза, Съветски блок, Съюз на кинолозите, Третият свят, Тропикът на рака, Тунгуският метеорит, Халеевата комета, Черна гора, Черноморие.

Заб. 3. Когато първата част от наименованието е цифра или цифров израз, съществителното нарицателно се пише с малка буква:

24 май, 3 март, 134 улица, 83 улица.

25.3. Всяко собствено име, включено в съставно несъщинско собствено име, се пише с главна буква:

Австро-Унгария, Баден-Баден, Велико Търново, (фирма) „Евелина Цветанова“ ООД, (читалище) „Даскал Манол“, Древна Гърция, Древният Египет, Егейска Тракия, Елзас-Лотарингия, Екологична организация „Зелени Балкани“, (коридор) Изток-Запад, Конституция на Република България, Кралство Белгия, (езерото) Лох Нес, Малка Богородица, Мачу Пикчу, (рали) „Монте Карло“, (връх) Монт Еверест, Наклонената кула в Пиза, (проход) Нанг Па Лу, Народен театър „Иван Вазов“, Ню Йорк, Република България, Рило-Родопски масив, Рождество Христово, Сан Франциско, Санкт Петербург, Санстефанска България, Северна България, Северна Америка, Североизточна Европа, (колеж) „Сейнт Андрюс“, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Търговска банка „Средец“, (гробницата) Тадж Махал, Южна Африка.

Заб. 1. При съставни имена на утвърдени исторически епохи, които се състоят от прилагателно и съществително, прилагателното се пише с главна буква, а съществителното с малка:

Българско възраждане (но: Възраждането в България), Европейско просвещение, Италианско средновековие, Немски романизъм.

Заб. 2. При словосъчетания от прилагателно и съществителните *изток, запад, север, юг* прилагателното се пише с главна буква, а съществителното с малка:

Американски север, Близкият изток, Далечният изток, Италианският юг, Средният изток.

25.4. Употребата на главни букви при транслитерирани чуждоезикови несъщински собствени имена следва употребата на главни букви в изходния език:

Банк Лионел, (вестник) Берлинер Цайтунг, Бундестаг, (фирма) Глобал Корпорейшън, Дойче Банк, Екол Политекник, (театър) Комеди Франсез, (къща) Лининг Хол, (имение) Прайърс Корт, (село) Сейнт Мери Мийд, Театр де Насион.

Заб. 1. Преведените от други езици несъщински собствени имена следват правилата, валидни за българските несъщински собствени имена:

Белият дом, Берлински симфоничен оркестър, Улица на кармелитките.

Заб. 2. Служебните думи в състава на несъщинските собствени имена се пишат с малки букви:

Белвил сюр Сон, Клошмерл ан Божоле, Рио де Брасо, Рио де Жанейро (с. 35–37).

Коментар:

В този речник се променя концептуално принципът на кодификация на главни букви при ССИ. Въвежда се делитбата същински (общо взето може да се каже, че това са собствени имена на лица и други живи същества) – несъщински собствени имена (относно основанията за подобен тип класификация вж. Костадинова/Kostadinova 2004). Отстранява се досегашната класификация на собствените имена по типове обекти, като на преден план се извежда типологията им по състав и ССИ се разпределят съответно между двете групи – същински и несъщински. Типовете обекти, назовавани от собствени имена, са изброени във въвеждащите параграфи към съответната група. Може да се отбележи излагането на ирелевантни и съответно излишни за кодификацията на ССИ факти: произход на собственото име, състав по отношение на части на речта и на синтактичен строеж (напр. при *Българско възраждане, Близкият изток*).

В рамките на двете групи продължават да действат общо взето същите принципи на кодификация на ССИ, каквито са прилагани в досегашните речници и които бяха подробно описани по-горе. Детайлизират се правилата в случаи като *Българско възраждане* (в ПРСБКЕ 1983 е посочено само в скоби като вариант на *Възраждане*).

Правилата обхващат „транскрибирани“ чужди собствени имена с прилагане на принципа транскрипция/транслитерация (главна буква според изходния език) vs. превод (главна буква според българските ССИ), прокарва се опозицията *служебни/нелужебни думи в състава* и др.

Отделяният дотук във всички речници случай *Източна Европа* в НПР 2002 вече е част от общото правило за главни букви при ССИ.

Прави впечатление, че примерите са разнообразени и осъвременени, обхващат всички типове ССИ, изброявани по-горе.

Както и в ПРСБКЕ 1983/1995, в раздела за предаване на чужди собствени имена се поместват правила за главна буква при ССИ, но в НПР 2002 вече е обособен специален подраздел със заглавие *Употреба на главни и малки букви при някои чужди собствени имена*. Променен е отчасти принципът от ПРСБКЕ 1983/1995, като се върви към унификация и обобщаване на случаите (срв. ПРСБКЕ 1983/1995: съставки (нарицателни имена) на съставни чужди названия на вестници, списания, фирми или компании; и НПР 2002 „Отделните думи на сложните чужди собствени и лични географски имена се пишат на български с главна буква независимо от значението им в чуждия език [...], но: *Цървена звезда – втората съставка съпада със съответното българско нарицателно име*“ (с. 71, т. 48.6).

В НПР 2002 отново (както и до ПРСБКЕ 1983/1995) липсва правило за писане с главна буква на съкратени ССИ (в речника изобщо липсва раздел за правопис на съкращения, като те са изложени в отделно приложение в края на изданието).

Нов момент за кодификацията на главните букви при ССИ изобщо представляват приложенията, поместени в края на речника, където чрез текст с образци се фиксира писмената форма на ССИ на населени места, на физикогеографски обекти, на държавите и столиците им (като тук фигурират и съкращения (*САЩ*), географски обекти (*Света Елена*), градове, забележителности (*Сан Суси*, *Света гора*), традиционни и държавни празници и православни празници, мююлмански и др. празници (*Нова година*, *Ден на Съединението*); най-често употребявани съкращения – с развита форма на ССИ след всяко съкращение (*НБУ – Нов български университет*). По този начин НПР 2002 съчетава същинската кодификация чрез правила в увода с кодификацията чрез текстове образци.

Официален правописен речник на българския език. София, Просвета, 2012. (ОПР 2012)

39. Съставните собствени имена се пишат с начална главна буква.

39.1. Когато съставното собствено име не включва друго собствено име, с главна буква се пише само първата съставка.

Апостола на свободата, Голямата ябълка (прозвище на Ню Йорк), Самотен листец (псевдоним на Н. Г. Данчев), Стар делия (псевдоним на В. Павурджиев); Бъдни вечер, Нова година, Ден на народните будители; Атлантически океан, Бяло море, Големия(т) каньон, Гринвички меридиан, Горна баня, Малка мечка, Две могили, Попови ливади, Петрова нива, Слънчева система, Съединени американски щати, Черна гора; Българска академия на науките, Български червен кръст, Демократическа партия, Народно събрание, Нов български университет; Айфелова кула, Бранденбургска врата; Априлско въстание, Балканска война, Великото преселение на народите, Виенска конвенция, Втора световна война, Великата френска революция; (орден) „Стара планина“, (награда) „Златен век“; „Вестник за жената“; Закон за българското гражданство, Лисабонски договор, Шенгенско споразумение; (сорт) „Златна превъзходна“, (порода) „Каракачанска овчарка“, (бисквити) „Житен дар“; (специалност) „Българска филология“, (отдел) „Връзки с обществеността“

39.2. Когато съставното собствено име съдържа и друго собствено име, то също се пише с главна буква.

Пипи Дългото чорапче, Петър Моканина, Голяма Богородица, Баба Меца, Кумчо Вълчо, Трифон Зарезан, (остров) Света Елена, Санкт Петербург, Сен Тропе, Северна Европа, Република България, Стара Загора, Горна Оряховица, „Зелени Балкани“ (име на неформална организация), Устав на Организацията на обединените нации, Древна Гърция, Древен Рим, Крали Марко, Старият Пловдив, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Средно общообразователно училище „Проф. Марин Дринов“; Вириней Вихра (псевдоним на Вера Иванова), Елин Пелин (псевдоним на Димитър Иванов), Сирак Скитник (псевдоним на П. Христов), Радой Ралин (псевдоним на Димитър Стоянов), Ран Босилек (псевдоним на Г. Негенцов), Чичо Стоян (псевдоним на Ст. Попов) (с. 41 – 42).

39.4. Главните букви в съставни собствени имена от чужди езици, предадени чрез транскрипция и транслитерация, се пишат според оригиналната форма на името.

Бленъм Палас, Бъркли Скуеър, Емпайър Стейт Билдинг, Карлови Вари, Лоръл Котидж, Нови Сад, Солт Лейк Сити, Бурж ал Араб, Цървена звезда

[Вж. и Предаване на собствени имена от чужди езици в българския книжовен език, т. 32.1] (с. 43).

Коментар:

Сега действащият Официален правописен речник също на свой ред

променя, макар и в по-малка степен, концепцията за кодификацията на употребата на главни и малки букви при ССИ. Изоставена е изцяло делитбата на същински и несъщински съществени имена от НПР 2002 и напълно е отстранена класификацията по названия на типове обекти. Така на преден план е изведена абсолютната подялба на собствените имена по състав: едносъставни и съставни, където попадат собствените имена на различни обекти от действителността. Поради тази причина в началото на раздела за главна буква е поместен списък на видове съществени имена според обектите, които назовават. Стремежът на описанието е към типологизация и унификация за сметка на полексемния тип кодификация.

Важно е да се отбележи, че няма промяна в нормата и в принципите на кодификация на писане на главни букви, прилагани от гореописаните речници (морфологична употреба с опозиции *собствено/несобствено име; първо/друго собствено име в състава на ССИ* и т.н.).

Осъвременени и разнообразени са примерите, стремежът е да се обхванат възможно най-много типове ССИ по структура и по назовавани обекти. Възстановено е отново самостоятелното правило, регламентиращо случаите от типа *Източна Европа* (в НПР 2002 то присъства в общото правило за ССИ само като пример), като е направена отстъпка към полексемния тип кодификация („С главна буква се пишат прилагателните *източен, западен, северен, южен... Западна Стара планина* (с. 42, т. 39.2.3).

Употребата на главни букви при чужди ССИ е засегната както в основния раздел за главни букви, така и в раздела за предаване на чужди собствени имена и във възстановения раздел за съкращения (премахнат в предишния НПР 2002). За сметка на това е изоставена „списъчната“ кодификация чрез приложения към речника.

Изводи

От направения преглед на кодификацията на нормата за употреба на главни и малки букви при ССИ в правописните речници от втората половина на XX в. до днес се налагат следните изводи.

Относно равнищата и начините на кодифициране трябва да се по-

сочи, че във всички издания на правописните речници е налице същинска кодификация чрез правила в увода, характерна изобщо за този тип речници (Томов/Томов 2016). Кодификация чрез текст е проведена единствено в НПР 2002 чрез включените приложения в края на изданието. Разлики в метаезика съществуват между седем от деветте последователни издания (без Наръчник 1945 като първо издание и без *Граматиката на съвременния български книжовен език* 1982–1983). Това са ПР Хемус 1945; ПР 1945; ПР 1954; ПРСБКЕ 1983/1995; НПР 2002; ОПР 2012. Такива разлики липсват само между двете последователни издания ПР 1958 и ПР 1965.

Кодификацията на нормата за писане на главни и малки букви при ССИ във всички разгледани речници е абсолютно последователна по отношение на недопускане на дублетност в нито един от случаите.

В съдържателно отношение кодификацията на главните и малките букви при ССИ в проучените издания се характеризира с две типични особености:

1) Поддържането на действието на правилото без промяна от Правописната реформа (1945) до днес, като се запазват общо взето основните принципи за морфологична употреба на главни букви чрез дублетата *съществителни собствени – съществителни нарицателни имена* в рамките на съставното собствено име и за думите като първи или като втори и следващи негови съставки.

2) От друга страна, както беше илюстрирано, кодификацията в този нормативен пункт е съпроводена с доста чести промени в метаезика в отделните правописни речници. Такива промени са извършвани при композицията на текстовете на правилата и техните формулировки, при използваната терминология, при състава на примерите. Нерядко се забелязва движение напред и връщане назад към по-стари формулировки, както и смесване на формулировките в отделните издания. Постепенно във времето се разширява обхватът на кодификацията спрямо употребата на главни букви в различни конкретни случаи в рамките на ССИ.

Разбира се, посочените характеристики на кодификацията на разглежданата правописна норма не могат да се разглеждат като един-

ствена причина за наблюдаваното днес в практиката неспазване на правописното правило.

Към евентуалните причини за разколебаването на нормата трябва да се добави влиянието на чужда правописна норма (предимно английска), влиянието на графичния вид на съкратеното изписване на ССИ с главни букви (*БНТ*, *БНБ*) (вкл. при случаи с „акростих“, напр. УНСС (Утре / Наш / Става / Светът), непрекъснатата поява на нови типове ССИ, влиянието на правописни препоръки отпреди правописната реформа от 1945 г., непознаването (или недостатъчното познаване), както и negliжирането на действащите правописни правила. Общо взето правилата за употреба на главни и малки букви при ССИ от типа *Българска академия на науките* могат да се определят като относително лесни за прилагане, особено след провеждане на съответното адекватно обучение по български език.

БЕЛЕЖКИ / NOTES

¹ Приведените цитати са по изданието от 1995 г.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Димитрова 2015: *Димитрова, М.* Правопис на съставните собствени имена в българския език – правила и писмена практика. – Български език, № 1, 51–64. [Dimitrova 2015: *Dimitrova, M.* Pravopis na sastavnite sobstveni imena v balgarskiya ezik – pravila i pismena praktika. – Balgarski ezik, № 1, 51–64.]

Костадинова 2004: *Костадинова, П.* Собствените имена и някои въпроси на съвременната книжовноезикова норма. – Български език, № 2–3, 242–251. [Kostadinova 2004: *Kostadinova, P.* Sobstvenite imena i nyakoi varposi na savremennata knizhovnoezikova norma. – Balgarski ezik, № 2–3, 242–251.]

Мурдаров 2003: *Мурдаров, В.* Ненужното изобилие. – В: Мурдаров, В. *99 езикови съвета*. София, Просвета, 26–28. [Murdarov 2003: *Murdarov, V.* Nenuzhnoto izobilie. – In: Murdarov, V. *99 ezikovi saveta*. Sofia, Prosveta, 26–28.]

Мурдаров 2003: *Мурдаров, В.* Безброй главни букви. – В: Мурдаров, В. *Още 99 езикови съвета*. София, Просвета, 44–47. [Murdarov 2003: *Murdarov, V.* Bezbroj glavni bukvi. – In: Murdarov, V. *Oshte 99 ezikovi saveta*. Sofia, Prosveta, 44–47.]

Томов 2016: *Томов, М.* Функционални и структурни особености на правописния речник. Лексикографията в началото на ХХІ в. Доклади от Седмата международна конференция по лексикография и лексикология (София, 15–16 октомври 2015 г.). – София, Изд. на БАН Проф. М. Дринов, 103–109. [Tomov 2016: *Tomov, M.* Funktsionalni i strukturni osobenosti na pravopisniya rechnik. Leksikografiyata v nachaloto na XX v. Dokladi ot Sedmata mezhdunarodna konferentsiya po leksikografiya i leksikologiya (Sofia, 15–16 oktombri 2015 g.). – Sofia, Izd. na BAN Prof. M. Drinov, 103–109.]

Фетваджиева, Алексова 2010: *Фетваджиева, С., К. Алексова.* Употреба на главна и малка буква и членуване на несъщински собствени имена. – В: *Актуални проблеми на съвременната българска книжовна норма.* Пловдив, Контекст, 148–168. [Fetvadhieva, Aleksova 2010: *Fetvadhieva, S., K. Aleksova.* Upotreba na glavna i malka bukva i chlenuvane na nesashtinski sobstveni imena. – V: *Aktualni problemi na savremennata balgarska knizhovna norma.* Plovdiv, Kontekst, 148–168.]

Чаралозова 2011: *Чаралозова, К.* Кодификация на правописните норми в правописните речници от началото на ХХ век (1899–1921). – В: *От любословие към езикознание. История на нормите и кодификацията на новобългарския книжовен език.* – Български език, Приложение, 109–136. [Charalozova, 2011: *Charalozova, K.* Kodifikatsiya na pravopisnite normi v pravopisnite rechnitsi ot nachaloto na XX vek (1899–1921). – V: *Ot lyuboslovie kam ezikoznanie. Istoriya na normite i kodifikatsiyata na novobalgarskiya knizhoven ezik.* – Balgarski ezik, Prilozhenie, 109–136.]

✉ *Гл. ас. д-р Милен Томов*
Секция за съвременен български език
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН
бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България

✉ *Chief Assist. Prof. Milen Tomov, PhD*
Department of Modern Bulgarian Language
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, Bl. 17, Sofia 1113, Bulgaria